

A KISEBBSÉGEK ÁTTELEPÍTÉSE VAGY KICSERÉLÉSE.

A kisebbségek áttelepítésének vagy kicserélésének gondolata alig néhány évtizedes. Azok a nagy népmozgalmak ugyanis, amelyek a világ népeinek történetében az elmúlt évezredek folyamán lejátszódtak, vagy még olyan korszakokban jelentkeztek, amelyek a mai államok kialakulását megelőzték, vagy valamely nagyhatású eszmei harc, illetve történelmi esemény kényszere folytán következtek be. Az ókori birodalmak kialakulásával kapcsolatos területváltozások, a középkorban lefolyt népvándorlás után ilyen volt a mókrok kiűzése Spanyolországból, 1610 körül, majd a hugenották kivándorlása a francia földről a nantes-i edictum rendelkezései miatt. Az utolsó nagy települési mozgalom pedig Európában a XVIII. században éppen hazánk területén folyt le, annak a török uralom alól történt felszabadítása után.

A XVIII. századtól kezdve azonban már egyre szorosabb lesz a kapcsolat a föld és annak lakója, az állam polgára között, bármilyen nyelven beszél is az. Amikor pedig a francia forradalom proklamálja a polgári jogokat, a feltörő nacionalizmus is egyre több fejlődési lehetőséget, jogot és szabadságot követel az egyes, bármily kis számban is élő, nemzetiségek számára.

Azóta nem akadt monarcha, sem államférfi, aki arra gondolt volna, hogy erőszakkal szakítsa el az országban élő nemzetiséget attól a földtől, amelyen az évszázadokkal azelőtt megtelepedett és rákényszerítsen valamely nemzetiséget arra, hogy hazát cseréljen.

A nemzetiségi szempontból vegyesen lakott területeknek áttelepítés vagy lakosságcsere által végrehajtandó homogenizálása először csak az 1912—13. évi balkáni háborút követően vetődött fel és nyert alkalmazást. Hogy pedig ezt a módszert éppen a Balkánon kísérelték meg először, annak oka kétségenkívül az a nemzetiségi anarchia volt, amely ennek a félszigetnek a török uralom alól való felszabadulása után itt az állapotokat jellemezte és új háború magvait rejtette magában.

Ennek a helyzetnek legalább részbeni orvoslását szolgálta az a megállapodás is, amely Törökország és Bulgária között jött létre az 1913. évi konstantinápolyi béke keretében, s amelynek folyományaképpen a két érdekelt állam a határmenti területeken, 15 kilométer széles zónában, a nemzetiségi lakosságot kicserélte.

A balkáni háborúban vesztes ifjú Törökország azonban meg akart szabadulni azoktól a görögöktől is, akik az Égei-tenger szigeteinek elvesztése után igen nagy számban maradtak még Kisázsia nyugati partvidékein, különösen Szmírnában. Mivel azonban az itt élő görögök nem voltak hajlandók települési helyeiket önként elhagyni, a törökök erőszakhoz folyamodtak és rövid idő alatt mintegy 150.000 görögöt űztek ki Kisázsiából, körülbelül 50.000-et pedig Anatólia belsőjébe telepítettek. Görögország azonban védelmébe kívánta venni a kisázsiai görögöket és az akkori miniszterelnök, Venizelos, 1914 tavaszán javaslatot tett a török kormánynak az uralma alatt élő valamennyi görögnek a Thráciában lakó törökökkel való kicserélésére. A konstantinápolyi kormány a tervet elfogadta, végrehajtására azonban már nem kerülhetett sor az időközben kitört világháború miatt.

Venizelos azonban nem ejtette el a görög-török lakosságcsere gondolatát. Sőt, a kisázsiai görögök megmentése volt egyik legfontosabb érve Konstantin király előtt annak a bebizonyítására, hogy Görögország nem maradhat semleges a háború további folyamán. Venizelos volt azután az, aki a béketárgyalások alatt az egész Balkánra nézve javasolta a kisebbségek áttelepítését.

A világháború után fellángolt görög-török háború miatt ez a terv azonban csak 1923-ban jutott végleges megoldáshoz. Amikor ugyanis Kemal pasa a görög hadakat Kisázsiából kiűzte, Görögország kénytelen volt minden ottani igényéről lemondani és a felajánlott békét elfogadni. Így ült össze 1923 elején Lausanne-ban a konferencia, amelynek célja volt a Földközi-tenger keleti medencéjében uralkodó állapotok végleges rendezése. A konferenciának első eredménye az a megállapodás lett, amelyet Görögország Törökországgal kötött 1923 január 30-án a görög, illetve török lakosság kölcsönös kicserélése tárgyában. Ez a lakosságcsere 1923—1927 között ment végbe. Eredménye az lett, hogy Thrácia nyugati területeiről mintegy 360.000 török költözött át Kisázsiaiba, míg ugyanakkor körülbelül 200.000 görög települt vissza hazájába, Kisázsia nyugati partvidékeiről.

Ezt a kisebbségcserét Kemal azután török-román viszonylatban is alkalmazta, azonban itt az áttelepítés már sokkal lassúbb ütemben haladt és tulajdonképpen még ma sincsen befejezve. Ada-Kaleh szigetén például még mindig zavarta-

lanul él a török lakosság és a jelek szerint alig is van kedve a kiköltözéshez.

Igaz ugyan, hogy a kisebbségeknek ez a megkérdésük nélkül, sőt gyakran akaratuk ellen végrehajtott kicserélése szöges ellentétben állott a szabad akaratnyilvánításon alapuló nemzeti önrendelkezés elvével, a nagyhatalmak mégis elnézték az elven ütött ezt a csorbát annak a reményében, hogy a Balkán és Kisázsia felette kószált nemzetiségi viszonyait ez a lakosságcsere rendezni fogja. De bizonyára úgy gondolták, hogy a nemzetiségi probléma megoldásának ez a radikális módja csak a Balkán primitívebb népeivel szemben lesz alkalmazható, míg a Középeurópa egyéb területein jelentkező nemzetiségi súrlódások elsimítására elegendő biztosítékot nyújtanak a nemzetközi kisebbségi szerződések, a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi apparátusa, de legfőképpen: a békés asszimiláció.

A fejlődés azonban mást mutatott. Az időközben előtörő fascizmus és nemzeti szocializmus megújult erővel ébresztették fel a népközösség gondolatát s ezzel együtt okokat kerestek és indokokat találtak a kisebbségi sorban élő néptársak védelmére, sőt vezetésére is. A fundamentális gondolatnak: a népközösség elvének alapján ugyanis minden kisebbséghez tartozó egyén nemcsak a saját hazájának polgára, hanem tagja annak a népközösségnek is, amelyhez faji szempontból tartozik. Minthogy pedig ez utóbbi közösség az egyén akaratából meg nem változtatható vérségi kötelék, kell, hogy erősebb is legyen, mint az államnak és polgárának sokszor nagyon is az egyén akaratától függő, diszkrecionális kapcsolata.

Ennek a kettős hovátartozásnak, de különösen a nemzeti centrumból a határokon túl élő néptársak felé áradó átalakító és irányító befolyásnak rövidesen az lett az eredménye, hogy a kisebbség világszemlélete és sokszor speciális életformái miatt is egyre inkább elkülönült az államnemzettől. A kisebbségnek azok a tagjai pedig, akik ettől a fejlődéstől eltérően továbbra is híven őrizték meg a közösen kialakított kultúra és hagyományok hatásait, érzéketlenül állottak a népközösség befolyásával szemben és egyre jobban függetleníve magukat tőle, lassanként leváltak a közös törzsről. A hódító nacionalizmus azonban ilyen esetekben alig hajlandó eltérni a megalkuvást, de még kevésbé viseli el a veszteségeket. Ezért, ha úgy látja, hogy a szétszórt népcsoportokat a felszívódás vagy az átalakulás veszélye fenyegeti, fukar kézzel nyúl utánuk, hogy őket a veszélyeztetett területekről a népközösség biztos határai közé telepítse.

Ezeknek tudatában cselekedett Hitler kancellár is, amikor a német—lengyel—orosz háború befejezése után a kisebbségek áttelepítésének gondolatát nemcsak újból felvetette,

hanem gyors cselekvéssel azt Középeurópa keleti területein és Dél-tirolban ismét aktuális népmozgalommá tette. Nagyon rövid idő alatt végre kívánja hajtani a Balti-államokban élő német kisebbségek bevonását, a Felső-Etsch völgyében élő németek visszatelepítése céljából pedig 1939 október 23-án megállapodást kötött Mussolinivel, amelynek értelmében ezeknek a németeknek visszatelepítése is viszonylag igen rövid idő alatt végbe fog menni. Hír szerint tervbevette továbbá a németek kivonását Délkelet-Európa és különösen a Dunamedence területeiről is. Azokat a néptársakat pedig, akik nem akarnak eleget tenni a „népközösség hívásának“, sorsukra bízta.

Nemzeti szocialista szempontból Hitlernek ez az elhatározása főképpen két okkal magyarázható.

Először is a Németország és Szovjetország között létrejött politikai szövetséggel. Minthogy pedig Lengyelország elfoglalása után a két érdekelt nagyhatalom megvonta egymás között azt a határt, amelyen túl az egyik vagy a másik fél jogosult az ott élő népek felett gazdasági, világnézeti, sőt katonai befolyást gyakorolni, ebből logikusan következik az is, hogy az érdekelt nagyhatalmak e területeken rendezni óhajtják a kisebbségek életét is. Bizonyos ugyanis, hogy a keverten lakó nemzetiségek életében és fejlődésében mindig nagyon sok panasz, sérelem, nyílt gyűlölködés, tehát mérgező anyag halmozódik fel, különösen akkor, amidőn a nemzeti kisebbségeket nemcsak faji, nyelvi, hanem világnézeti különbség is elválasztja az államnemzettől.

A másik indok az a mélyreható változás, amelyen ez a határterület a legutóbbi évtizedek folyamán mind politikai, mind társadalmi és gazdasági szempontból keresztülment. E változások folytán az államnemzet és kisebbségei között a fejlődés szinte ellentétes irányú, olyan, amely már nem nyelvi különbséget, vagy gazdasági és kulturális különféleséget jelent, hanem az *élet egészének* megváltozását. Ha pedig az államnemzet ideig-óráig hajlandónak is mutatkozik ennek az ellentétes állapotnak tűrésére, ezt csak átmenetileg, kíméletből teszi.

Az ily körülmények közé került kisebbségnek választania kell tehát a föld és a népi közösség között. Habozásra, késlekedésre azonban alig van mód, hiszen a jelszó kiadatott: a népi közösség kötelekeinek erősebbeknek kell lenniök, mint azoknak a szálaknak, amelyek az egyént eddigi hazájához, otthonához fűzték. A kisebbségnek osztoznia kell tehát annak a népnek sorsában, amelyhez tartozik és el kell szakítania ennek érdekében mindazokat a gyökérszálakat, amelyek esetleg több évszázados település révén a történeti hagyományok, a családi kapcsolatok, a földrajzi és éghajlati

viszonyok és a lelki élet ezer vonatkozásával fűzik ahhoz a földhöz, amelyet eddig hazájának ismert.

A népközösség parancsának engedelmeskedni tehát kötelesség. De olyan kötelesség, amelynek teljesítése, bár a népközösség elvének következetes keresztülvitele folytán szinte magától értetődőnek látszik, e látszat ellenére jóval nagyobb áldozatot jelent. A probléma középpontjában ugyanis a pusztulásnak kitett népcsoport áll, amelynek megmentése a népközösség érdeke. A megoldás gyökeres és gyors, de erőszakos is és kérlelhetetlen. Hatalmas tranzakció, amelynek objektuma és nem alanya a hajón vagy vonaton szállított ember és ez a tranzakció a megbolygatott népcsoport problémáinak tömegét, a következmények és az ismeretlen hatások bonyolult változatát idézi fel és vetíti elénk.

*

Ezeknek a problémáknak sokaságából csak egynéhányra kívánunk az alábbiakban rávilágítani. Azokra, amelyek nem az itt vagy amott áttelepített kisebbségek különleges helyzetével vannak összefüggésben, hanem általánosan jelentkeznek és ezért minden áttelepítésnél időszerűek.

Mindenekelőtt felvetődik a kérdés: min alapul az a jog, amely szerint az egyik állam területén élő kisebbség felett egy másik szuverénítás akarata rendelkezhetik? Ha pedig létrejött a megegyezés e két szuverén akarat között, milyen szerep jut ebben az érdekelt kisebbségnek?

A válasz kiinduló pontja az a vérségi alap, amelyen a népközösség terebélyes életének minden problémája nyugszik. Jogról, vagy szabad akaratelhatározásról itt alig lehet szó, mert a kisebbség és a nép közötti összetartozás származásbeli, faji adottság, s így annak irányításában sem a jog, sem az egyén akarata szerepet nem játszhatik. Ennek a közösségnek elhatározásától — illetve az azt megtestesítő vezetőknek rendelkezésétől — függ a határokon kívül élő néptöredékek sorsa is. Ez az elhatározás azonban a kisebbségre csak megnyugtató lehet, mert abban a saját akarata is kifejezésre jut, amely akarat osztatlan része az összesség akaratának, még ha az politikai vagy társadalmi formában meg sem tud nyilvánulni. A kisebbség nem akarhat mást, mint ami érdekében áll, s ez az érdek viszont nem lehet más, mint a csatlakozás a népközösséghez.

Akik azonban nem hajlandók ezt a visszatérésre irányuló akaratot elismerni, azok mintegy önmagukat rekesztik ki a népközösségből. Végleg elszakadnak népük törzsétől, de mivel faji, vérségi kapcsolat alapján más néphez sem tartoznak, addig, amíg az államnemzetbe fel nem szívódnak, a népi közösségek között „hontalanokká” válnak, hasonlóan azokhoz az apatridákhoz, akiket egyik érdekelt állam sem hajlandó állampolgárainak elismerni.

Ennek az okoskodásnak alapján nehezen tagadható azonban az is, hogy ha valamelyik népközösség ily módon sorsára bízva engedetlen fiait, ez a „kirekesztés“ ellentétben áll magával a népközösséghez való tartozás elvével. Mert ha valaki nem választhat abban a tekintetben, melyik néphez tartozzék, a népközösség sem foszthat meg senkit attól a meg nem változtatható jellegétől, amely az egyént valsmely közösséghez fűzi.

A hozzátartozás ehhez a népközösséghez úgyszólván a predesztináció erejével jelöli ki sorsát az egyénnek. De amikor ennek a közösségnek a szolgálatára kötelezi, — a népi elv hívei szerint, — ez a követelés semmivel sem szigorúbb, annál az omnipotenciánál, amelynek alapján a modern állam polgárai sorsát irányítja és intézi. És ha ez a mindenható állam ma egyre jobban beleavatkozhatik az egyén életébe és rendelkezhetik nemcsak vagyonával, szabadságával, hanem életével is, mindezekhez képest valóban szerény áldozatot jelent az a követelés, amely egy pusztulásnak kitett népcsoportot eddigi lakóhelyének elhagyására szólít fel.

Egyébként is az áttelepítés, mint a lakóhely megváltoztatásának kényszere, bizonyos nemzetközi megállapodásokban már eddig is alkalmazást nyert. Jellemző példa erre az a kötelezettség, amely egyes nemzetközi egyezményekben az opcióval kapcsolatban jelentkezik és arra kötelezi az optánst, hogy lakóhelyét záros határidőn belül tegye át annak az államnak területére, amelynek javára optált. (Ilyen rendelkezést tartalmaz például az 1939. évi február hó 18-án megkötött magyar—cseh-szlovák állampolgársági egyezmény is.) Való ugyan, hogy az opció gyakorlása a kötelező áttelepítéssel szemben az egyén szabad akaratából végrehajtott cselekedet, szabad választás két állampolgárság között, mégis ezen túlmenően azért, hogy az állampolgárság fenntartására irányuló akarat csak a lakóhely áttételének kényszerével együtt érvényesíthető, a kötelező áttelepülés kényszerével sok hasonlóságot mutat.

Amint már fentebb érintettük, a kisebbségek kicserélése szöges ellentétben áll azonban azzal a törekvéssel, amely az 1914—18. évi világháború után a kisebbségi szerződések megalkotói részéről megnyilvánult.

Ezek a szerződések ugyanis elismerését jelentették annak, hogy a kisebbség és megtelepülésének helye között olyan összetartozás áll fenn, amelyet nem szabad megbontani. A kisebbséget tehát *ott* kell megvédeni, ahol eddig élt, és biztosítani kell számára azt a szabadságot, amely szerint eddig élt. És ha a nemzeti önrendelkezés elvénél irányadó az, hogy mindenki szabadon választhatja hazáját, még inkább jogában áll változatlanul otthonának megtartani azt a helyet, amelyen eddig ő és elődei éltek. De még ezen túl, a kisebb-

ségeknél szerződésekkal biztosított védelme hallgatólagos elismerése annak a ténynek is, hogy nem a népi összetartozás biológiai ténye, de a közös kultúra szellemi ereje, a történelmi hagyományok közös vonatkozásai fűzik össze az ugyanazon állam területén élő embereket.

Alig vitatható, hogy a nemzet körülhatároltabb fogalom, mint a népközösség. Mélyrehatóbb és szervezesebb egész, mint a közös törzsből származó, de ma talán már csak a faji jelleg alapján összetartozó tömegek. A nemzet az embernek és a földnek legszorosabb kapcsolata, annak völgyeiben és síkjain épült falvaival és városaival, kultúrájával és gazdasági berendezkedésével, de hagyományaival, várromjaival és temetőivel is. Amint a népi elv jeles teoretikusa, Max Hildebert Boehm mondja: „Volksboden entsteht, wo zwischen Volk und Erde eine Bindung eintritt, die auf Überdauerung abgestellt ist.“ Ennek az egybekapcsolódásnak megszüntetése mindkét tényezőre káros. „Wer die besonderen Wurzeln durchschneidet, die ein Volk oder eine Volksgruppe an den Boden binden, der zerstört damit ein Stück Volksboden, vielleicht ein Werk von Jahrhunderten, als lebendiges, geschichtliches Gebilde.“

Bizonyos, hogy nemzet csak ott alakulhat ki, ahol a megtelepülésre földterület is van. Föld nélkül az emberek tömege, bár ugyanazt a nyelvet beszélik is, csak népet alkotnak, amelyből sohasem lesz nemzet. (Jellemző erre a zsidóság élete.) Olyan áttelepítés tehát, amely egyszersmind földről nem gondoskodik, csak a nép egy töredékét szállítja át az egyik helyről a másikra, de nem a nemzet egy töredékét menti meg.

A földjétől elszakított embertömeg így gyökértelessé válik és sorsát, életét egyre inkább rábízza az államra, amelyhez immár földhözköttetés nélkül tartozik. Így lesz az állam embermilliók eltartója, független egzisztenciák közössége helyett valóságos „Massenversorgungsanstalt“.

Ez azonban csak addig lehet jó és vonzó, amíg az állam maga is erős, vagyis mindenható hatalommal rendelkező „Machtstaat“. Ha ez a hatalom gyöngül, az állam vonzóereje is csökken. Ez a jelenség szembetűnően volt megfigyelhető azokban a középeurópai államokban, amelyek a radikális földreformok sorát hajtották végre határaik között. Maga a reform ugyanis mindenütt az államnemzet megerősítését kívánta szolgálni a kisebbség rovására, mégsem hatott vonzóan azokra a nemzettagokra, akik a határokon túl, esetleg más világrészekén éltek. A bizalom az állam erejében éppen azért csökkent, mert a felségjoga alatt élő polgárok tömegét erőszakkal választotta el a földtől, s ezáltal megbolygatta, bizonytalanná tette a nép és a föld közötti kapcsolatot, minden nemzeti lét alapját.

De tovább tekintve kétségtelen az is, hogy a kötelező áttelepítés az egyedek lelkében megváltoztatja a nemzethez tartozás érzését is, mert a vándorló emberben átalakul a „haza“, az „otthon“ fogalma is. A települési terület ugyanis, ahol egy csoport nyelvi szempontból összetartozó ember él, nemcsak a földtulajdonosoké. Még ha valaki egyetlen négy-szöglet, egyetlen viskót sem mondhat tulajdonának, mégis úgy érzi, hogy a közös hazát alkotó földterület egészének egy eszmei részben tulajdonosa maga is. Akkor azonban, amidőn arra kényszerül, hogy elszakadva eddigi hazájától, elhelyezkedjék a népközösség túlnagy és éppen ezért idege-
nebb testében, a „nemzet“-nek eddig lelkében hordozott képe lényegesen átalakul. Földhözkööttség nélkül ez már csak szellemi fogalommá válik, s ezért tartalmilag higabbá, körvonalaiban bizonytalanabbá lesz. „Das Bewusstsein der Volkszugehörigkeit wird verdünnt“ — amint M. H. Boehm mondja.

Végeredményben tehát azzal, hogy a népközösség magához emeli a távol lakó, pusztulásnak kitett néptagokat, számbelileg megerősödik ugyan, de az áttelepülők lelkét súlyos megpróbáltatásnak teszi ki, mert a „haza“ és a „nemzet“ fogalmában mélyreható átalakulást, sőt rombolást visz véghez. Nemzedékeknek kell ismét az új környezetben élni, évtizedekig kell embernek és földnek kölcsönösen egymásra hatnia, míg az otthon fogalma ismét gyökeret ver a szívekben és ezzel a legbensőbb kapcsolat az ember és a föld között újra helyreáll.

*

Ezek a felvázolt gondolatok is eléggé illusztrálják azt, hogy valamely kisebbség áttelepítése vagy kicserélése, bármilyen gyors és egyszerű eljárásnak tűnik is fel, az egyének és a tömegek lelkében mélyreható változásokat, bonyoldalmakat idéz elő.

Nem kívánunk ehelyütt rátérni azokra a hatásokra, amelyek az áttelepítettek anyagi helyzetében, megélhetési viszonyaiban jelentkeznek, a foglalkozás, a hivatás megváltozásával járnak és az új környezetben való elhelyezkedés számos nehézségének leküzdését kívánják meg. De nem foglalkozunk azokkal a sokszor nagyon bonyolult finansiális problémákkal sem, amelyek az áttelepítéssel vagy lakosságcserével az érdekelt államok előtt felmerülnek és igen sokszor mélyen belenyúlnak ezeknek gazdasági életébe. Hiszen gyakori, hogy valamely áttelepülő kisebbség nagyobb anyagi erőknél birtokosa és létszámának arányát messze túlhaladó mértékben vesz részt annak az államnak gazdasági életében, amelyben eddig élt. Mindezeknek figyelembevételével tehát csak akkor és ott alkalmazható nagyobb rombolás nélkül ez az áttelepí-

tés, ahol az érdek és a megkívánt áldozat arányban állnak egymással.

Eredményesen és nagyobb megrázkódtatás nélkül lehet az áttelepítést elsősorban végrehajtani ott, ahol az állam területén belül kell a nemzeti kisebbségek mozaikját rendezni. Itt a kisebbségeknek nagyobb összefüggő területekre való csoportosítása önkormányzati, kulturális okokból hajtandó végre és ez a csoportosítás mind az államnemzet, mind a kisebbség számára csak előnyt jelent.

Indokolt másodsorban az áttelepítés ott, ahol a kisebbség a nemzettől távol él, kapcsolatai ez utóbbival alig vannak és joggal feltehető, hogy egy-két nemzedék élettartama alatt elvész a nagy népi közösség számára. Ilyen lenne a sorsa a szovjeturalom alá került lengyel területeken élő németeknek, de ez a sorsuk az Amerikai Egyesült Államok területére vándorolt európai néptöredékeknek is.

Harmadszor jól bevált és indokolt módszer az áttelepítés olyan területeken, ahol a békés fejlődés és nyugalom érdekében való az, hogy az ott élő elégedetlen és nagy száma, valamint kulturális különbözősége miatt alig asszimilálható kisebbségek eltávolíttassanak. Ez indokolta a görök-török lakosságcserét is. De ide tartozik az az eset is, amidőn két hatalmas, különösen erős asszimiláló erővel bíró nép határán innen vagy túl olyan néptöredékek élnek, amelyek a jóviszonyt — éppen erősen fejlett nemzeti öntudatuk miatt — veszélyeztetnék. Magasabb nemzeti szempontokból indokolt tehát ezeknek a kisebbségeknek a kicserélése, amint az ma például a déltiroli németeknél történik. Ezeknek áttelepítésével Hitler és Mussolini elérték azt, hogy a Brenner-hágó birodalmaiknak „örök“ határa lett, mert ez a hágó ezentúl a német és olasz nyelvterületeknek is választóvonalá.

De bármilyen indokból történjék is az áttelepítés, vezérlő elvnek kell lenni annak, hogy általa sem az elhagyott területet vagy a kisebbséget átadó államot, sem a befogadó államot hátrány ne érje. De különösen, hogy előnyt jelentsen a kisebbség számára és helyzetének javulását idézze elő. A lakóhely kényszerből történt megváltoztatásának sokszor nehezen elviselhető szubjektív és objektív hatásait mihamar kövesse annak a felismerése, hogy az új otthon a kisebbség számára együtt és egyenként is többet nyújt a gazdasági és kulturális előnyük, valamint a politikai szabadság terén, mint amilyen körülmények között élt a „másodrendű“ polgár elhagyott hazájában.

vitész Ruttkay László dr.